بەشی چوارهەم

قورئان

کۆکردنەوەی قورئان

پەیامبەر لەتەمەنی چل ساڵیدا بانگەوازەکەی دەستپێکردو لەتەمەنی شەستو سێ ساڵیدا مرد، لەماوەی بیست وسێ ساڵدا وەحی بۆ هاتووە. وەحیەکانیش بەچەند هۆکارێکەوە بۆی دابەزیون، بۆنموونە یەکێك پرسیاری شتێکی دیاری لێبکات وەك ڕۆحو مانگو لەوبابەتانە، یاخود ئەگەر گرفتێك سەریهەڵدا یان ویستی سوننەتێك دارێژێ.

قورئان بەچەند ئایەتێکی پەرتەمەنی (متفرقە) دابەزیوە، هەندێکیان لەمەککەو ئەوی دی لەمەدینە دابەزیووە. لەژیانی محمددا (زید بن پابت) کاتب وەحی (نوسەری سروش)ی سەرەکی بووە، محمد لەکاتێکەوە بۆ کاتێکی دیکە وەحی بۆدەگوتو ئەویش لەسەر شتێکی وەك پێست یان ئێسقان یاخود پەڕەی گەڵا خورما دەینوسی، (عبداللە بن سعد بن ابی سرح) پێش ئەوەی هەڵبگەڕێتەوەو واز لەئیسلام بهێنێ بۆماوەیەك کاتب وەحی بووە، هەڵگەڕانەوەی لەئیسلام لەبەر ئەوەبوو بانگێشەی ئەوەی دەکرد لەکاتی نوسینەوەی وەحییەکاندا چەند

پێشنیارێکی دەکرد بۆ چاکردنی ئایەتەکانو محمدیش ڕەزامەندی لەسەر ئەو گۆڕینە هەبووە، ئەمەش وای لێکرد بلێ ئەگەر ئەوانە وەحی بوونایە ئەوا محمد ڕازی نەدەبوو ڕاستی بکەمەوە.

وادەردەکەوێ کە(علي بن ابي طالب) قورئانی کۆدەکردەوەو لەپەڕتوکێکی تایبەت بەخۆی دەیینوسیەوە. محمدیش لەتەواوی ژیانیدا فەرمانی نەکردووە کەقورئان کۆبکرێتەوە یان وەك ئەوەی ئێستا هەیە سورەت دابەش بکرێ، تەنها بەوە وازی هێناوە کەپیاوان قورئانیان لەبەرکردووە.

لە خەلافەتی ئەبوبەکردا عومەری کوڕی خەتتاب لەگەڵی کۆبووەوەو پێشنیاری کۆکردنەوەی قورئانی کرد چونکە ژمارەیەکی زۆر لەو پیاوانەی کەلەگەڵ محمددا ژیاونو قورئانیان لەبەربووە کوژراون بەتایبەت لەشەڕی یەمامەدا دژ بە موسەیلەمەی کەزاب (درۆزن). بەڵام ئەبوبەکری صدیق سەرەتا ڕێگری کرد لەبەرئەوەی خودی پەیامبەر ئەم کارەی نەکردووەو فەرمانی کۆکردنەوەشی نەداوە، بەڵام دوای پێداگرتنی عومەر ڕازی دەبێو داوای لە(زید بن ثابت) کرد کۆی بکاتەوە, دەڵێن زەید وتویەتی: ئەبوبەکر بانگی کردمو پێی وتم کەعومەر پێی لەسەر ئەوە داگرتووە قورئان کۆبکەمەوە، سەرەتا ڕازی نەبووم چونکە پەیامبەر (د.خ) لەژیانیدا کۆی نەکردبۆوە، ئەگەر کۆکردنەوەی

کارێکی گرنگ بوایە ئەوا پەیامبەر خۆی دەیکرد، بەڵام زۆر لەصەحابەکانی پەیامبەر لەکارەساتی یەمامەدا کوژرانو زۆر لەوئایەتانە ون بوون کەلەبەریان کردبوو لەوە دەترسام هەمووی ون بێت لەبەر ئەوە بەپێشنیارەکەی عومەر رازی بووم.

ئەبوبکر کۆکردنەوەی قورئانی بەچەند پیاوێك سپارد سەرەکیترینیان زەیدی کوری سابت بوو کەلەوکاتەدا گەنجێکی تەمەن بیست ساڵەبوو. مێژوونوسان ناکۆکن لەسەر ژمارەو ناوی ئەوکەسانەی یارمەتیی زەیدیان داوە. بەهەر شێوەیەکیش بێت لەکۆتاییدا زەید قورئانی کۆکردەوە. بەسەرچەند دەرگایەکدا دابەشی کردو دایە دەست ئەبوبکر. لەدوای مردنی ئەبوبکر کەدووساڵ بەسەر خەلافەتیدا تێپەڕبوو درایە دەست خەلیفە عومەری کوڕی خەتتاب لەدوای مردنی ئەویش قورئانەکە بە (حەفصە)ی کچی عومەرو کۆنەژنی پەیامبەر سپێردرا, کەلەدوای پەیامبەر بەبێ مێرد مابووەوە.

لەراستیدا ئێمە نازانین کەی قورئان کۆکراوەتەوە چونکە یەکەم نوسراو دەربارەی کۆکردنەوەی قورئان نوسرابێت لەکتێبی (الطبقات)ی (ابن سعد) دا بوو ساڵی (844)ی زایینی دواتر بوخاری لەساڵی 870ی زایینیو ئینجا صەحیحی موسلم لەساڵی (874)ی زایینی. ئەگەر وایدابنێین کەپەیامبەر

لەساڵی (632)ی زایینیدا مردبێت راستییەكمان بۆ دەردەكەوێت ئەویش ئەو مێژووەیە كەزیاتر لەدوو سەد ساڵ لەپاش مردنی پەیامبەر نوسراوەو پشتی بەچەند كەسانێك بەستووەو لەرێی چەند سەنەدێكەوە بووەو ئەویش بۆكەسێكی دیكەی گێڕاوەتەوە. بەم شێوەیە هاتووە تا نوسراونەتەوە. جالەبەرئەوەی مێژوویەكی نوسراوی ئەوماوەیە نەبووە پشتبەستن بەو سەنەدانە متمانە لای خوێنەر دروست ناكات.

بەبێ گومان ژمارەیەكی زۆر لەحەدیسی هەڵبەستراو خراوەتە پاڵ پەیامبەر بەسەنەدێكی باشیش. تەنانەت كتێبە بەناوبانگەكانی حەدیسیش وەك ئەوەی (صحیح البخاری) كەلەساڵی 238ی كۆچیدا مردووە زەحمەتە پشتی پێببەسترێت چونكە نزیكەی دووسەد ساڵ لەدوای مردنی پەیامبەر كۆكراونەتەوە. رۆژهەڵاتناس (گولدزر) دەڵێ: ناكرێ بڵێین هیچ حەدیسێك رلستەو پەیامبەر گوتویەتی چونكە دروستكردنو سەرهەڵدانی نوسینەوەی حەدیس لوتكەكەی لەدەوڵەتی عەباسیدا دەركەوت كەتێیدا خەلیفەكان هەوڵیاندا پاساوێك بۆ داگیركردنی دەسەڵاتی ئەمەوییەكان بدۆزنەوە، بەم هۆیەوە هانی زاناكانیاندا بەداهێنانی حەدیس پشتگیرییان لێبكاتو سەرزەنشتی

عەلەوییەکانیش بکات.[1] هەندێك لەگێڕەرەوە توانیان زیاتر لەسێ سەد هەزار حەدیس کۆبکەنەوە کەهەندێکیان لەگەڵ هەندێکی دیکەیاندا ناکۆکن، بوخاریش تەنها دووهەزاری بەراست زانیوەو بۆ ئەوانی دیکەش پێی وایە دراونەتە پاڵی. جا ئەگەر خەڵکی لەکۆکردنەوەو خستنەپاڵی حەدیس بۆ پەیامبەر درۆیان کردبێت ئیتر چۆن بڕوا بەو ریوایەتانە بکەین کەلەسەر کۆکردنەوەی قورئان وتراون؟!.

ئەوەتا دەربارەی ئەو صەحابانەی لەژیانی پەیامبەردا قورئانیان کۆکردۆتەوە (ابن سعد) پێمان دەڵێ ئەمانەبوون: أبي بن كعب، معاذ بن جبل، زيد بن ثابت، ابو زيد، ابو درداء، تميم الداري، سعد بن عبيد، عبادة بن الصامت، ابو ايوب، عثمان بن عفان. کەچی هەمان نوسەر لەلاپەڕە (113)دا لە(الطبقات) پێمان دەڵێ: ئەوەی قورئانی کۆکردەوە (عثمان بن عفان) بوو لەخەلافەتی عومەردا نەك لەژیانی پەیامبەردا وەك پێشتر باس کرا..[2] لەحەدیسێکی تردا (ابن سعد) دەڵێ عومەری کوڕی خەتتاب لەچەند بەشێکدا قورئانی کۆکردۆتەوە.

بەڵام بوخاری پێمان دەڵێ: قورئان لەکاتی ژیانی پەیامبەردا لەلایەن ئەم صەحابانەوە کۆکراوەتەوە: ابی بن کعب، معاز بن جبل، زید بن پابت، ابو زید.

[1] Ibn Warraq, The Origins of the Koran, 1998, Prometheus Books , p20.
[2] Same reference p 152

لەحەدیسێکی دیکەدا دەڵێ: کۆکەرەوەکان ئەمانەبوون: ابو درداء، معاذ بن جبل، زيد بن ثابت، ابو زيد. لەلاپەڕە (392)ش دەڵێ لەسەردەمی ئەبوبەکردا کۆکراوەتەوە نەك لەسەردەمی پەیامبەرداو دەڵێ: زید بن پابت وتویەتی لەدوای شەڕی یەمامە ئەبوبەکر لەگەڵ عومەری کوڕی خەتتاب بانگیان کردمو ئەبوبکر پێی ووتم: زۆر لەو پیاوانەی قورئانیان لەبەربوو لەشەڕی یەمامەدا کوژراون لەوەدەترسم ئەوانی تریش بکوژرێنو شتێك لەقورئان ونبێت، وای دەبینین کەقورئانمان بۆ کۆبکەیتەوە، منیش بەعومەرم ووت: چۆن کارێك دەکەی کەپەیامبەر (د.خ) نەیکردووە؟ عومەر ووتی: سوێند بەخوا ئەوە کارێکی زۆر گەورەیە. عومەر ئەم قسەیەی زۆر دووپات دەکردەوە تا دڵنیا بووم بۆ کۆکردنەوەی.[3]

بەم چیرۆکە تێدەگەین کەلەزەمەنی خەلافەتی ئەبوبکردا لەلایەن زەیدی کوڕی سابت قورئان کۆکراوەتەوە.

لەریوایەتێکی تردا (حذيفة بن يمام) کەلەگەڵ خەڵکی شامدا بەشداری شەڕی ئەرمینیای کردووەو هەروەها لەگەڵ خەڵکی عێراقدا لەئازەربایجان شەڕی کردووە، سەری سوڕماوە لەو هەموو شێوە زۆرانەی کەقورئانیان

[3] Same reference p 99

پێخوێندووەتەوە, (لەوکاتەدا بۆ زۆربەی زۆری هەر وشەیەکی قورئان بەحەوت جۆر دەخوێنرایەوە کەزۆر جار ماناکەی پێدەگۆڕا–وەرگێڕ) بە عوسمانی ووت: ئەی ئەمیری باوەڕداران قورئان لەسەر یەك شێوە زمانی ئەم نەتەوەیە کۆبکەرەوە پێش ئەوەی ناکۆکی لەکتێبی خوادا دروست ببێ وەك چۆن لای یەهودیو ئەنصارییەکان دروست بووە. ئیتر عوسمان دەنێرێتە شوێن حەفصەی کچی عومەرو پێی دەڵێ ئەو مەصحەفەی لای خۆتمان بۆ بنێرە با لەچەند بەرگێکدا بینوسینەوەو دوایی بۆت دەنێرینەوە.[4] حەفصە ئەوەی خۆی بۆ عوسمان ناردو عوسمانیش فەرمانی کرد بە (زید بن ثابت، عبدالله بن زبیر، سعید بن العاص، عبدالرحمن بن الحارث بن هشام) کەقورئان لەچەند چاپێکدا کۆبکەنەوەو ئەگەر لەسەر شێوەی خوێندنەوەی ناکۆك بوون ئەوە لەسەر شێوەزاری قورەیش بینوسن چونکە قورئان لەسەر شێوەزاری ئەوان هاتۆتە خوارەوە. کاتێکیش مەصحەفەکەیان نوسیوو تەواو بوون عوسمان مەصحەفەکەی حەفصەی ناردەوەو لەپێنج نوسخەکە چواریانی نارد بۆ کوفەو بەسرەو دیمەشقو میسر، یەکێکیشیان لەمەدینە گلدایەوەو فەرمانی دا هەموو جۆرە مەصحەفەکانی تر بسوتێنن.

[4] Introduction to The Quran, Montgomery Watt & Richard Bell Edinburgh, p42

هەروەها کتێبی (فهرست)یش دەڵێ: ئەوانەی لـەژیانی پەیامبـەردا قورئانیـان کۆکردۆتەوە ئەمانە بوون: على بن ابيطالب، سعد بن عبيد، ابو درداء، معـاذ بـن جبل، ابو زيد، ابي بن كعب، عبيد بن معاوية.

لێرەدا دەبینین (فهرست) عەلی کوری ئەبی تالّبو عوبەیدی کوڕی معاویـەی خستۆتە سەر ئەو لیستەی کەبوخاریو (ابن سعد) ناویان بردوون.[5]

ریوایەتێکی دیکە سەبارەت بە کۆکردنەوەی قورئـان هەیـەو دەڵـێ: ئـەوەی قورئانی کۆکردۆتەوە خەلیفەی ئەمەوی (عبدالملك بـن مـروان) (684–704) بـوو کەبەیارمـەتی حـەجاجی کـوڕی یوسـفی سـەقەفی تـەواوی کـرد. دەڵـێن: کەخەلیفە (عبد الملك بن مروان) وتویەتی: زۆردەترسم لەمانگی رەمەزاندا بمـرم چونکە لەومانگەدا لەدایك بـووم، لەومانگـەدا لەشـیر دابڕامـەوە، لەومانگـەدا قورئانم کـۆکردەوە، هەرلەومانگەشـدا بەخەلیفـەی موسـوڵمانان هەڵبـژێررام.[6]

جەلالـەدینی سیوتیو سەعالـەبی ئەم چیرۆکە لە(عبدالملك)ەوە دەگێڕنەوە

چـیرۆکێکیش لـەکتێبی (معجـم یـاقوت) ئـەم ناکۆکیانـە روون دەکاتـەوە: (اسماعيل بن على الخطيي) لەکتێبی (الـــتأريخ)دا چـیرۆکێکی نوسـیوەو دەڵـێ:

---

5 نفس المصدر ونفس الصفحة

6 Chron. Arab., Edit. Beirut, p. 194 / Quoted by Ibn Warraq, The Origins of Koran, p 102 4

پیاوێك لەبەغداد هەبوو ناوی (شنبود)بوو، ئەم پیاوە خوێندنەوەو دراسەی قورئانی دەكرد بەشێوەیەكی جیاوازتر لەوەی لەم مەصحەفەی ئێستادا هەیە كەپێی دەگوترێ مەصحەفی عوسمان، ناوبراو لەسەر شێوە خوێندنەوەی (عبداللە بن مسعود)و (ابی بن كعب)و چەند كەسێكی دی قورئانی دەخوێندەوەو لەگەڵ خوێندكارەكانی دیكە مشتومڕی دەكردو بەسەریشیاندا سەردەكەوت، تا ناوبانگی دەركردو وای لێهات پشتگوێ خستنی ئاسان نەبێت لەبەر ئەم هۆیە سوڵتان لەساڵی 828دا ناردی بە شوێنیداو لەماڵی وەزیر (محمد بن مقلە) ئامادەكرا كەتێیدا كۆمەڵێك قازیو خوێنەری قورئان ئامادەكرابوون بۆ دادگایی كردنی، شەنبوزیش ئینكاری لەشێوە خوێندنەكەی خۆنە نەدەكرد بەڵكو بەرگری دەكرد. وەزیریش هەوڵیدا رازی بكا بەوەی قورئان لەسەر خوێندنەوەی ئەو مەصحەفانە نەخوێنێتەوە كەلەگەڵ مەصحەفەكەی عوسماندا ناكۆكی لەسەرە، ئەویش رازی نەبوو، هەربۆیە ئامادەبوان پێیان لەسەر ئەوە داگرت سزای بدەن تا لەو جۆرە خوێندنەوەیەدا دەوەستێت. ئیتر وەزیر فەرمانی دا جلەكانی لەبەرداكەنو جەلدی بكەن. تارازی دەبێت، دوای ئەوەی دە قامچی درا

لەپشتی بەوە رازی بوو ئەو شێوە خوێندنانەوەی خۆی بلاّونەکاتەوە. (شیخ محمد السرفی) دەڵێت: شەنبوز چەندین شێوە خوێندنەوەی تۆمار کردووە.[7]

بەلاّم (الكندی) كەنەصرانی بوو، ئەو كندییە نا كەموسولّمان بوو، لەسەردەمی خەلافەتی موئموندا ساڵی 830ی زایینی، واتە نزیکەی چل ساڵ پێش ئەوەی بوخاری صەحیحەکەی بنوسێت نامەیەك بۆ هاوەڵێکی موسولّمان دەنوسێ‌و دەڵێ: (راهیب بوحەیری کەناوە راستەقینەکەی سیرگیاسە راهیبێکی نستوری بوو، بەهۆی تاوانێکەوە کەئەنجامی دا لەکەنیسە دەرکرا، لەبەرئەوە ئارەزوومەندانە رووی کردە دوورگەی عەرەب تا لەوێ تەوبەبکات، لەوێ چاوی کەوتووە بە محمدو گفتوگۆی لەگەڵ کردووە، لەدوای مردنی ئەم راهیبە محمد چاوی کەوتووە بەدوو پزیشکی یەهودی کەناویان عەبدوڵلاّو کەعب بووەو کاریگەریەکی زۆریان بەسەرەوە هەبووە، لەکاتی مردنی محمدیشدا لەسەر ئیعازی یەهود (عەلی کوری ئەبی تاڵب) بەیعەتی بەخەلافەتی ئەبوبەکرد نەدا، کاتێك زانی لەم بارەیەوە هیچی پێناکرێ لەدوای چل رۆژ لەمردنی پەیامبەرەوە چووەلای ئەبوبەکرو بەیعەتی پێکرد. ئەو کاتەی بەیعەتی دا پرسیاریان لێکرد،

7 Dictionary of Learned Men of Yakut VI pp 301 (edit. D S Margoliouth) Quoted by Ibn Warraq, Origins of the Koran, p 103

ئەی باوكی حەسەن چی وای لێكردی هەتا ئێستا بەیعەت نەدەی؟.. ئەویش وەڵامی دانەوە: خەریكی كۆكردنەوەی قورئان بووم كەپەیامبەر پێی سپاردبووم. هەندێك كەلەوێ ئامادەبوون وتیان كەچەند بەشێكی قورئانیان لەلایەو هەموو ڕێكەوتن لەسەرئەوەی هەموو قورئان لەیەك كتێبدا كۆبكرێتەوە. ئیتر هەموو ئەو سورەتو ئایەتانەی كەپیاوان لەبەریان كردبوو ئەوەندەی بۆیان كرا كۆیان كردەوە وەك سورەتی (براءة) كەیەكێك لەعەرەبە دەشتەكیەكان بۆی خوێندنەوە، چەند ئایەتێكیش لەچەند كەسێكی دی، هەروەها لەگەڵ ئەوانەی كەلەسەر ئێسقانو گەڵای دارخورماو بەردو تەختە نوسرابوون كۆكرانەوە.

كندی بەردەوام دەبێو دەڵێت: (لەسەرەتادا هەمووی لەیەك كتێبدا كۆنەكرایەوە بەڵكو لەچەند تابلۆیەكدا بوون، دوایی ناكۆكی لەسەر شێوەی خوێندنەوەیان لەناوخەڵكیدا بڵاوبووەوە. هەندێك لەسەر شێوەی عەلی دەیانخوێندەوە هەندێكیش لەسەر شێوەی ئەوپارچە تابلۆیانەی كەئاماژەمان بۆكرد، هەندێكی دیكەش لەسەر شێوەخوێندنەوەی (ابن مسعود)و (ابی بن كعب) كاتێ عوسمان بووە خەلیفە ناكۆكیەكان لەهەموو لایەكەوە تەشەنەی سەند، یەكێك بەشێوەیەك ئایەتێكی دەخوێندەوە كەزۆرجیاوازبوو لەوەی كەسێكی دی هەمان ئایەتی دەخوێندەوە. كاتێك كێشەی دروستبوونی

خوێندنەوەکان خرایە بەردەم عوسمان لەکەرتبوونی موسولّمانان ترسا هەربۆیە بڕیاریدا ئەوەندەی بۆیان دەکرێت مەصحەفەکان کۆبکەنەوە لەگەڵ ئەو مەصحەفەی لەسەرەتای خەلافەتیدا کۆکرابوونەوە، بەڵام ئەو مەصحەفەیان نەهێنا کەلەلای عەلی بوو، ئوبەی بن کەعبیش مردبوو، بۆ مەصحەفەکەی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودیش داوایان لێکرد بەڵام ئەو ڕازی نەبوو بیانداتێ، ئیتر داوای لە(زید بن پابت)و (عبدالله بن عباس) کرد قورئان کۆبکەنەوەو لەهەموو هەڵەو خەوشێك ڕاستی بکەنەوە. کاتێکیش کۆتاییان بەکۆکردنەوەی هێنا چوار نوسخەیان بە ڕێنوسی گەورە گرتەوەو نێردران بۆ مەککەو مەدینەو شامو کوفە.

نوسخەکەی مەککە هەتا ساڵی دووسەدی کۆچی لەوشارەدا مابووەوە. کاتێك (ابو سرایە) مەککەی داگیرکرد ئەو نسخەیە ون بوو، بۆی هەیە سووتابێت. نوسخەکەی مەدینەش لەخەلافەتی یزید بن معاویە وون بوو. عوسمان پاش کۆکردنەوەی قورئان فەرمانی دەرکرد جگە لەمەصحەفە سەرەکییەکە هەموو ئەوانی دیکە بسوتێنرێت، بەڵام لێرەو لەوێ چەند دانەیەك مابوونو عەبدوڵڵای کوری مەسعودیش لەماڵەکەی خۆیدا مەصحەفەکەی خۆی پاراستو بۆ نەوەکانی وەك میرات مایەوە، هەروەها مەصحەفەکەی عەلیش بەهەمان شێوە.

دوايي حەججاجى كوڕى يوسفى سەقەفى هاتو هەموو مەصحەفەكانى كۆكردبووەوەو سوتاندنىو مەصحەفێكى نوێى دروست كردو چەند بەشێكى زۆرى لەم مەصحەفەى عوسمان سڕييەوە لەناويدا چەند ئايەتێك كەتايبەت بوون بە ئەمەوييەكان كەتێيدا چەندين ناوى كەسايەتى لەهۆزى بەنى ئومەييەى تێدابوو.[8]

حەججاج شەش نوسخەى لەمەصحەفە تازەكە گرتەوەو نارديە شەش شوێن ميسر، شام، مەدينە، مەككە، كوفە، بەسرە.

هەروەها دوژمنايەتى نێوان ئەبوبەكرو عەلى وە عومەرو عوسمان لاى هەموو كەس ئاشكرابوو، لەئەنجامى ئەم دوژمنايەتەشەوە هەريەكە بۆخۆى چەند ئايەتێكى دەخستە ناو قورئانە كەپاڵپشتى لێبكاتو هەڵوێستى لايەنەكەى دى لاواز بكات، هەروەها ئەوئايەتانەشى دەسڕيەوە كەزيانى پێدەگەياند.

ئيتر چۆن دەتوانين جياوازى بكەينە نێوان ئەصڵو نا ئەصڵ؟ ئەى بۆ ئەوە بەشانەى حەججاج سوتاندنى چى بڵێين؟).

8 W Muir, The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall (1915), Quoted by Ibn Warraq, The Origins of the Koran, pp108

دوایی کندی بەهاوەڵە موسوڵمانەکەی دەڵێ: (هەموو ئەوانەی بۆم باس کردیت لەرۆشنبیرە بڕوا پێکراوەکانی موسڵمانانەوە وەرگیراوەو هیچ شتێکم لەلای خۆمەوە نەوتووە وتەنها ئەوانەم باس کردووە کەلەلایەن خۆتانەوە بەڵگەی بڕوا پێکراوی هەیە).

کاتێك خەلیفە (متوکل) ئەم نامەیەی کندی بینی واتە دوای بیست ساڵ لەنوسینی ئەو نامەیەی کندی داوای لەپزیشکێکی موسوڵمان کرد (علي بن ربان الطبري) ساڵی 855ی زایینی کەوەڵامی ئیسلام لەسەرئەم نامەیە بنوسێت. تەبەریش بۆ وەڵامدانەوەی ئەو نوسەرە نەصرانیەو بەرگریکردن لەئیسلام کتێبێکی بەناوی (کتاب الدینو الدولە)ی نوسی، بەڵام کاتێك کەدێتەسەر ئەوەی چییان دەربارەی کۆکردنەوەی قورئان ووتوە هیچ گازندەیەکی نەنوسیوەو تەنها بەوەوە وەستاوە کەوتویەتی:

(ئەگەر ئەو پروپاگەندەیە بەراست بزانین کەدەڵێن صەحابە تۆبەکارەکانی پەیامبەری خوا بۆی هەیە قورئانیان کەمو زیاد کردبێت، کەواتە دەتوانین هەمان شتی دەربارەی شوێنکەوتوانی عیسای کوری مریەم بڵێین).

دیارە ئەم وەڵامدانەوەیەش تا بڵێی لاوازە چونکە هەمووومان دەزانین کەئیسلام دەڵێ ئینجیلو تەورات تەحریفی زۆریان تێدایە.

هەروەها لـەنێوان مەصحەفەكانیـشدا نـاكۆكی هەیـە، هەنـدێكیان زیادەیـان تێدایەو هەندێكیان كەمیان هـەڵگرتووە، بۆنموونـە لەسـورەتی (المائـدة 89) {لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِـذُكُم بِمَـا عَقَّـدتُّمُ الأَيْمَـانَ فَكَفَّارَتُـهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِـسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيـرُ رَقَبَـةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْـتُمْ وَاحْفَظُـواْ أَيْمَـانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ}

تەبەری دەڵێت ئوبەی كوڕی كەعبو عەبدوڵڵای كوڕی مەسعود لـەدوای (ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ) وشە (المتتالية)یـان لەمەصـحەفەكەی خۆیانـدا نوسـیبوو، (واتـە سـێ ڕۆژی یـەك لـەدوای یـەك نـەك, وەرگێـڕ) بـەم شـێوەیە كەفارەتەكـە لەسـەر موسوڵمانان گرانتر دەبێت چونكە دەبێ سێ ڕۆژی لەدوای یەك بەڕۆژوو بێت.

وادەردەكەوێت كەخودی پەیامبەر ئاڵوگۆڕی بەئایەتـەكان دەكـرد بەتایبـەت ئـەو كاتانـەی كەهەنـدێك خـەڵكی شـیكایەتیان لـەلادەكرد یـاخود پرسـیاریان لێدەكرد، بۆنموونە (البخـاری) دەڵێـت كاتێـك ئایـەتی 95 لەسـورەتی النـساء دابەزی (.....!!) پیاوێكی كوێر (ابن ام مكتوم) لای پەیامبەر شیكایەتی كـردوو ووتی: من كوێرمو توانای جیهادم نییە لەبـەر ئەمـە خـوا فـەزڵی موجاهیـدەكان بەسەرمدا زیاد دەكات، هەربۆیە لەدوای (من المؤمنين) زیادەی (غير اولي الضرر)

بۆ دادەنرێتو ئایەتەکە بەم شێوەیەی لێدێت: {لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا}.[9]

هەمان ڕووداو (الواحدی النیسابوری) باسی دەکاو لە(زید بن ثابت)ەوە دەلێت: کاتێك ئەم ئایەتە دابەزی (لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ) مـن لـەلای پەیامبـەر بـووم‌و باسـی (اولي الضرر) تێدا نەبوو (ابن مكتوم)یش ووتی: باشە من چۆن جیهاد بکەم کـەکوێرم‌و چاوم نابینێ؟!. زەید درێژەی بە قسەکانی دەداو دەڵـێ: ئـیتر پەیامبـەر لـەهۆش خۆی چوو، چووە دونیای وەحییـەوە، بەسـەر ڕانمـدا پاڵکـەوت، سـوێندبەوەی نەفسی منی بەدەستە (خوا) بەشێوەیەك لەسەر ڕانم قورس بوو لەوە دەترسام خـوا بیباتەوە، دوایی بەئاگا هاتەوەو پێی وتم: بنوسە (لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ) منیش نوسیم.[10]

---

[9] النساء 95

10أسباب النزول للواحدي، طبعة 1968، مؤسسة الحلبي بمصر، ص 117

ئەوە هەمان ئەو (ام مکتوم)ەیە کەخوا بەهۆی ئەووەوە سەرزەنشتی پەیامبەری کرد کاتێك چووە لای پەیامبەرو پرسیاری شتێکی لێکرد پەیامبەریش خۆی گرژومۆن کردو پشتی تێکرد، خواش ئەم ئایەتەی دابەزاند: ({عَبَسَ وَتَوَلَّى, أَن جَاءهُ الْأَعْمَى}.[11]

لەبەرئەوەی نابیناکە هاتەلای رووی گرژکردو رووی وەرگێڕا.

(ابن عباس) یش دەڵێ:[12] کاتێك ئایەتی 228 لەسورەتی بەقەرە دابەزی:

{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُواْ إِصْلاَحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكُيمٌ} .

(ژنانی تەڵاقدراو دەبێ سێ مانگا نەچاوەڕێ بکەنو بۆشیان حەڵاڵ نییە ئەوە بشارنەوە کەخوا لەڕەحمیاندا چی دروست کردووە ئەگەر باوەڕیان بەخواو رۆژی دوایی هەیە).

---

[11] عبس 1-2

12 تنوير المقباس من تفسير ابن عباس: للفيروزي – ص 358- الطبعة الثانية 1950 مكتبة مصطفى البابي الحلبي – مصر

(معاذ بن جبل) هەڵدەسێ‌و بەپەیامبەر دەڵێ: ئەی ماوەی چاوەڕوانی ئەو ژنانە چەندە کەچوونەتە تەمەنی بێئومێدییەوەو تووشی مانگانە نابن؟.. هەروەها پیاوێکی دیکە هەڵساو ووتی: ئەی پەیامبەری خوا دەربارەی ئەو ژنانەی لەبەر بچوکیان توشی مانگانە نابن ئایا ئەوەمان پێناڵێت چاوەڕوانی ئەوانە چەندە؟ .. پیاوێکی دیکەش هەڵساو ووتی: ئەی پەیامبەری خوا ئەوەشمان پێناڵێت کەماوەی چاوەڕوانی ژنی دووگیان (حاملة) چەندە؟..

لەوەڵامی ئەوپرسیارانەدا ئەم ئایەتە دابەزی:

{وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا}.[13]

ئەوژنانەی تەمەنی بێئومێدیان تێپەڕاندووەو توشی مانگانە (حیض) نابن ئەگەر کەوتنە گومانەوە کەتوشی مانگانەدەبن یان.. ئا ئەوە سێ مانگ چاوەڕێ بکەن، هەروەها ئەوانەشی کەبەهۆی بچووکیەوە نەکەوتوونەتە مانگانەوە ئەوانیش سێ مانگ چاوەڕێ بکەن، ئەوانەشی کەدووگیانن ماوەی چاوەڕوانیان ئەوەندەیە کە(سك)ەکەیان دادەنێن.

13 الطلاق 4

ئەگەر ئەم ڕوایەتانە راست بن ئەوە بەئاسانی دەتوانین جیاوازیو ناکۆکی هەندێك ئایەت لەمەصحەفەکان تێبگەین، بەشێوەیەك کەسێکیان گوێی لەئایەتی یەکەم بووەو نوسیوێتی وگوێی لەئایەتی دووهەم نەبووە بەڵکو ئەوانی دیکە گوێیان لێبووەو نوسیویانە. بەوپێیەی پێشتر نوسیومانە دەتوانین بڵێین لەناو ئیسلامدا ئیجماعێك (هاوڕا..هاودەنگی)یەك بۆ کۆکردنەوەی قورئان لەسەر ئەم پێکهاتەیەی ئێستای نییە. وەك بینیمان خەڵکی هەنو دەڵێن راستەوخۆ دوای مردنی (محمد) عەلی قورئانی کۆکردۆتەوە، هەندێکیش دەڵێن: (زید بن ثابت) لەخەلافەتی ئەبوبەکردا کۆی کردۆتەوە، هەندێکیش دەڵێن (زید بن ثابت) لەخەلافەتی ئەبوبکردا کۆی کردۆتەوەو داوییەتی بەحەفصەی کچی عومەری کوڕی خەتتاب تا پارێزگاری لێبکات. هەندێکی دیکەش دەڵێن کەعوسمان داوای لەزەید کردووە بەکۆکردنەوەی، هەندێکیش پێیان وتوین کەحەجاجی کوڕی یوسف ئەم مەصحەفەی ئێستای نوسیوە، نوسینی عەرەبی هەتا خەلافەتی ئەمەویش سەرو بۆری خاڵبەندی سەرپیتەکان نەبووە تا (سیبوی) هاتو نیشانەو ژمارەی بۆداناو خاڵبەندی کرد. مرۆڤ زۆربەئاسانی هەست بەو پەرێشانیەی کەسێك دەکات کەدەیەوێت ئایەتە کۆکراوەکانی ناو مەصحەفە بخوێنێتەوە چونکە پیتەکان خاڵبەند نەکرابوون، نەدەکرا بەئاسانی جیاوازی بخرێتە نێوان

پیتەکانی (ب+ت+ث) هەروەها زۆرگرانیش بووە جیاوازی بخرێتە نێوان (ط+ظ، د+ذ، س+ش، ر+ز).

دەڵێن پیاوێک بەناوی حەمزە سورەتی بەقەرەی دەخوێند کەلەئایەتی دووهەمدا دەڵێ: (ذلك الكتاب لا ريب فيه) لەبەر نەبوونی خاڵبەندی پیتەکان بەم شێوەیە (لازيت فيه) خوێندبیەوە، هەرلەو کاتەوە ئەم پیاوە ناونراوە بە (حمزە الزيات).

لەبەرئەم هۆیە قورئان لەسەر شێوەی وتنەوەو تەلقین دەخوێندرا, بۆ ئەوەی تێکەڵاوییەك دروست نەبێ لەنێوان ئەو وشانەی کەخاڵ لەسەر پیتەکانی نییە. بەم هۆیەوە جیاوازی کەوتە نێوان خەڵکەوەو هەرکەسەو بەوپێیەی کەمامۆستاکەی فێری کردبوو قورئانی دەخوێندو لەتواناشیاندا نەبوو لێکۆڵینەوە لەقسەکانی مامۆستادا بکەن چونکە وشەیەك خاڵ و نیشانەی پێوە نەبێت هی ئەوەیە تەئویل بکرێت. بۆ نموونە دەبینین لەسورەتی (الفرقان 48)

{وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا}

لەهەندێك ڕیوایەتدا ئاوا دەیخوێنرێتەوە (هو الذي ارسل الرياح نشرا بين يدي رحمته)[14] واتە وشەی (بشرا) گۆڕاوە بۆ (نشرا) وشەی (نشرا) بەمانای دەسپێکردنی بارانبارینە. لەبەرئەم هۆیە دەبینین (احمد بن موسى بن مجاهد) (نۆ) شێوە خوێندنەوەی جیاوازی ئەژمارد کردووە. هەروەها بوخاری دەڵێ: مسوەرەی کوری موخرەمە گوێی لەعومەری کوڕی خەتتاب بووە دەیوت: لەژیانی پەیامبەردا گوێم لەهشام بن حکیم بووە سورەتی (الفرقان)ی دەخوێندەوەو خۆشیم بەخوێندنەوەکەی دەهات، ڕۆژێکیان ئایەتی لەسەرچەندین پیت دەخوێندەوە (مەبەستی لەشێوە خوێندنەوەکانە–وەرگێڕ) کەبەو شێوەیەی ئەو پەیامبەر بۆی نەخوێندوینەتەوە، لەوکاتەدا بەجەماعەت نوێژمان دابەستبوو، ئارامم گرت تا سڵاوی کۆتایی نوێژی دایەوە چووم ریداکەیم راتەکاندوو پێم ووت: کێ ئەم سورەتەی بەم شێوەیە خوێندۆتەوە بۆت کەئێستا خوێندتەوە؟ ووتی: پەیامبەری خوا بۆمی خوێندومەتەوە. پێم ووت: درۆت کرد، چونکە پەیامبەری خوا بۆی خوێندومەتەوەو بەو شێوەیەی تۆ نەبووە.

پێش خۆمم داو بردمەلای پەیامبەری خوا ووتم: من گوێم لەمەبوو سورەتی فورقانی بەشێوەیەك دەخوێندەوە کەتۆ بەوشێوەیە نەتخوێندۆتەوە. پەیامبەر ووتی:

---

[14] تفسير الجلالين، ، الطبعة الثالثة، مؤسسة الرسالة، بيروت، ص 3

ئەی هیشام ئادەی بیخوێنەرەوە: هیـشامیش وەك ئـەوەی عومـەر گـوێی لێبـوو چەند دانەیەكی خوێندەوە. پەیامبەر ووتی: راسـتە ئـاوا دابـەزیوە، دوایـی ووتـی ئادەی عومەر تۆش بیخوێنەرەوە منیش بۆم خوێندەوە بەو شێوەیەی كەخۆی بۆی خوێندومەتەوە، پەیامبەر ووتی: راستە هەروەها ئـاوا دابـەزیووە، قورئـان لەسـەر حەوت شێوە خوێندنەوە دابەزیووە چۆن ئاسان بوو ئێوەش ئاوا بیخوێننەوە.

وادەردەكەوێت خودی پەیامبـەر لـەكاتێكـەوە بۆكـاتێكی دی خوێندنـەوەی خۆی دەگۆڕی بەشێوەیەك كەخۆی وەبیری هاتبێتەوە. ئەوەتا هیشام گوێی لێبووە كەسـورەتی فورقـان دەخوێنێتـەوەو هەربـەو شـێوەیەی كەئـەو لێـی بیـستووە لەبەریكردووە، دوایی لەكاتێكی دیكەدا عومەر هاتووەو گوێی لێبووە پەیامبـەر بەشێوەیەكی جیاواز ئەو ئایەتەی خوێندووەتەوە. تەنانەت لەكاتی ژیـانی پەیامبـەرو بەرەزامەندی خۆی قورئان بەچەند شێوەیەكی جیاواز خوێندراوەتەوە، ئـیتر ئـەبێ لـەدوای مردنـی چـاوەڕێی چـی بكـەین. ئـەوەی روویـداوە ئەوەیـە كـەقورئان بەبـەردەوامی بەچـەند شـێوەیەك خوێندراوەتـەوە تـا حـەججاج لەمەصـحەفێكی خاڵبەنیدا نوسیویێتی زانایانیش هاودەنگن لەسەر ئەو حەوت شـێوە خوێندنەوەیـە كەمحمد وتویەتی.

ئەگەر ئەوەراست بێت کەخەلیفە ئەبوبکر هەریەك لە(زيد بن ثابت، ابي بن كعب، معاذ بن جبل، ابا يزيد)تەكلیف كردبێ بەكۆكردنەوەی قورئانو قورئان كۆكرابێتەوەو درابێتە دەستیو دوایی درابێتە دەستی حەفصەی كچی عومەر بۆ ئەوەی پارێزگاری لێبكات، ئیتر بۆچی خەلیفە عوسمان جارێکی تر داوا لە(زيد بن ثابت) دەكات قورئان كۆبكاتەوە؟؟ بۆچی عوسمان نوسخەكەی لای حەفصە وەرنەگرتوو لەبەری نەگرتەوەو نەینارده شارەكانی تر؟؟ لەكاتێكدا ئاگای لەوەهەبووە كەحەفصە هەموو قورئانی لەلایە كەزەید لەخەلافەتی ئەبوبكردا كۆی كردۆتەوە بەوبەڵگەیەی كەناردوویەتی بەشوێن حەفصەداو داوای ناردنی ئەو مەصحەفەی لێكردووە كەلەلای بووە؟! ئایا كاتێك كەعوسمان داوای لەزەید كرد قورئان كۆبكاتەوە بۆچی زەید ئەو قورئانەی نەهێنا كەلەسەردەمی ئەبوبەكردا كۆی كردبووەوەو بیداتە دەستی؟؟ بۆچی خۆیو هاوكارەكانی دیكەی بە كۆكردنەوەی قورئان بۆچەند ساڵێك هیلاك كرد؟؟ مەگەر هەرخوا بزانێو ئەگەر خۆشی زانیبێتی ئەو قورئانەی لەخەلافەتی ئەبوبەكردا كۆی كردۆتەوە تەواو نییەو كەموكوڕی تێدایەو چەند ئایەتێکی زیادەی تێدایە كەلەبنەڕەتدا قورئان نین؟!

دەتوانین بلێین یان ئەو مەصحەفەی کەزەید لەخەلافەتی عوسماندا کۆی کردۆتەوە جیاوازە لەگەڵ ئەو مەصحەفەی لەخەلافەتی ئەبوبەکردا کۆی کردبووەوە، ئەم قسەیەش هەردوو تاکی دەرگا واڵادەکاتو بۆ ئەو قسەیەی کەیەکێك هەموو مەصحەفەکان جیاوازیان تێدایە، یان زەید لەخەلافەتی ئەبوبەکردا قورئانی کۆنەکردۆتەوە، ئەم قسەیەش گومان دەخاتە سەر هەموو مەسەلە سەنەدییەکانو لەدواییشدا هەموو حەدیسە سەنەدییەکانیش دەگرێتەوە چونکە چیرۆکی کۆکردنەوەی قورئان لەخەلافەتی ئەبوبەکردا پاڵپشتە بەسەنەدێك کەپێشتر گومانی لەسەرنەبووە.

ئەوەی کەگومانی تێدانییە ئەو چەند مەصحەفانەیە کەلەماوەی چەند ساڵێکدا کۆکراونەتەوەو جیاوازی زۆریان تێدایە، بۆ نموونە (ابو عبید القاسم بن سلام) لەدایکبووی 154ی کۆچی کەلەژێردەستی مامۆستایانی کوفەو بەسرە دەرسی خوێندووەو بووەبە مامۆستایەکی بەناوبانگ لەشاری بەغداو زانایەکی زمانەوانیو قازی بووە، کتێبێکی نوسیوە (فضائل القرآن) تێیدا دەڵێ: کوڕی عومەر وتویەتی: ڕەنگە هەر یەکێك لەئێوە بلێ هەموو قورئانم پێگەیشتووە نازانێت

کەهەمووی نییە, چونکە زۆر لەقورئان چووەو نەماوە، بابلێ: ئەوەی کەهەیەو دەرکەوتووە پێمگەیشتووە.[15]

هەروەها لەچەند سەنەدێکەوە عائیشە وتوویەتی: سورەتی (الاحزاب) لەرۆژانی پەیامبەردا دەخوێندرایەوەو دووسەد ئایەت بووە، بەڵام دوایی کەعوسمان قورئانی کۆکردۆتەوە نەیتوانی زیاتر کۆبکاتەوە لەوەی کەئێستا هەیە.[16]

(زید بن حبیش)یش وتویەتی: ئوبەی کوڕی کەعب پێی وتم: ئەی (زید) چەند ئایەتت لەسورەتی (الاحزاب) خوێندۆتەوە؟ منیش پێم ووت حەفتاو دوو یان حەفتاو سێ ئایەت، ئەویش ووتی: لەدرێژیدا وەك سورەتی (البقرة) بوو کەتێیدا ئایەتی (ڕەجم)مان دەخوێندەوە. پێم ووت: ئایەتی ڕەجم کامەیە؟
ووتی : (الشیخ والشیخة اذا زنیا فارجموهما البتة نکالا من الله والله عزیز حکیم)
ئم ئایەتە لەگەڵ ئەوانی دیکەدا لابراوە.[17]

---

15 الناسخ والمنسوخ تأليف هبة الله سلامة بن نصر بن علي البغدادي/ دراسة وتحقيق الدكتور موسى بناي علوان العليلي، الدار العربية للموسوعات – بيروت ص 32
16 نفس المصدر، ص 29
17 نفس المصدر، ص 28

لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێ: (بەپێی چەند سـەنەدێك) پەیامبـەری خـوا ئایـەتی ڕەجمی بۆ دەخوێنینەوە. ئـیبن کەسـیرەش لـەعوتبـەی کـوری مەسـعودەوە دەڵـێ کـەئیبن عـەباس پێـی ڕاگەیانـدووە عومـەری کـوری خـەتتاب لەدانیـشتنێکدا هەڵساوەو سوپاس‌و ستایشی خوای کردووەو دوایـی وتویـەتی: ئـەی خەڵکینـە خوای گەورە محمدی بەحەق نـاردووە، کتێبێکیـشی بـۆ دابەزانـدووە، لەوانـەی دایبەزاندووە ئایەتی ڕەجمە، پێکەوە خوێندمانەو لـێی تێگەیشتوین‌و حوکمەکـەیمان جێبەجێ کـردووە، لـەوە ترسـام زەمـانێکی دوور بەسـەر خەڵکیـدا تێپـەڕبێ‌و قسەکەرێك بڵێ کوا ئایەتی ڕەجم لەناو قورئاندا نابینین بەمەش بەردەوام یـەکێك لەو ئەرکانەی خـوا دایبەزانـدووە پـشتگوێ بخرێـت، گـەر لەبەرئـەوە نەبوایـە بوترێت یان کەسێك قسە بکاو بڵـێ عومـەر زیـادەی خـستە سـەر کتێبـی خـوا کەلـەبنەمادا تێیدا نییە ئەوا وەك خۆی چۆن دابەزیوە دەمچەسپاند.[18]

هەروەها (عبد الغفار بن دواد) لـەرێگەی (لحی) ئەویش لـەرێگەی (علـی بـن دینار) دەگێڕێتەوە عومەری کوڕی خەتتاب بەلای پیاوێکدا تێپەڕدەبێ کەئایەتێکی لەمەصحەف دەیخوێندەوە، کاتێك ئەمەی خوێندەوە {النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُوْلُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ

18 نفس المصدر ونفس الصفحة

الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَن تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُم مَّعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا}.[19]

عومەر پێی ووت: لێم جیانەبیتەوە تا ئوبەی کوڕی کەعب دەگاتە لامان، کاتێك هات عومەر پێی ووت: ئەی ئوبەی ئادەی باگوێمان لێتبێت کەئەم ئایەتە دەخوێنیتەوە. ئوبەی ئایەتەکەی خوێندەوە بەبێ (وهو ابوهم)و بەعومەری ووت ئەوە لەوشتانەیە کەلەقورئان دەرهاتووە. هەربەم شێوەیە موعاویەو موجاهیدو عەکرەمەو ئەلحەسەن گێڕاویانەتەوە.[20]

لەمەصحەفەکەی ئوبەیشدا بەپێی ڕاڤەکەی قورتوبی (القرطبي) هەمان ئایەت دەبینین دەلێت: {النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وهو أب لهم وَأُوْلُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَن تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُم مَّعْرُوفًا كَانَ ذَلِك فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا}

ئیبن عەباسیش ئاوا خوێندویەتیەوە (النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وهو اب لهم وَأَزْوَاجُهُ..[21]

---

[19] الاحزاب 6

20 تفسير أبن كثير للآية السادسة من سورة الاحزاب

21 تفسير القرطبي للآية السادسة من سورة الاحزاب

لێرەدا جیاوازی لەرێکخستن‌و ریزبەندی وشەکاندا دەردەکەوێ، ئەمەش گەر تێبگەین ئاساییە چونکە قورئان بۆماوەیەکی زۆر ئەزبەرکراو بووەو نەنوسراوەتەوە تابۆی بگەڕێنەوە، بیرەوەری مرۆڤیش چەندێك بەهێزبێت هەردەبێ جارجار راستی نەپێکێ.

بەچەند سەنەدێك (ابو سفيان الكلاعي) دەگێڕێتەوە کەرۆژێکیان (مسلمه بن مخلد الانصارى) پێی گووتون: دوو ئایەتی قورئانم پێ بڵێن کەلە مەصحەفەکەدا نەبێت، هەرچەند (ابو كنود سعد بن مالك) لەوێ بوو بەڵام هیچیان پێنەوت، (ابو مسلمه)ش ووتی:

((ان الذين آمنوا وهاجروا في سبيل الله بأموالهم و أنفسهم ألا ابشروا وأنتم المفلحون) هەروەها (الذين اووهم وتضرهم وجادلوا عنهم القوم الذين غضب الله عليهم اولئك لاتعلم نفس ما اخفى لهم من قرة اعين جزاء بما كانوا يعملون)[22]

ئەوەتا (ابو عبيد) پاگەندەی ئەوە دەکات ئەم دووئایەتە کەئەو لەبەری کردووە لەقورئان دەرهێنراوە.

22 الاتقان في علوم القرآن لجلال الدين السيوطي، المطبعة الازهرية بالقاهرة 1318، المجلد الثاني ص 25 نقلاً عن الناسخ والمنسوخ للبغدادي، ص 31 (مصدر سابق)

(ابو عبيد)دەڵێ: ئەم چەند پیتەی لەم چەند لاپەڕەیەدا باسمان کردوون چەند شتێکی زیادەیەو لەنێوان زانایاندا باس و ئاڵوگۆڕ ناکرێ چونکە وتویانە ئەوئایەتانە لەوانەدەچن کەلەنێوان بەرگی ئەمدیوو ئەودیووی کتێبەکەدایە، بەڵام لەکاتی نوێژدا دەیانخوێندەوە هەر لەبەرئەوەش هەرکەسێ ئینکاری لەنەبوونی ئەم پیتە زیادانە بکردایە بەکافریان نەزانیوە چونکە بەبۆچوونی ئەوان کافر ئەوکەسەیە کەئینکاری لەو نوسینانە بکات کەلە نێوانی بەرگەکەیدا هەیە.[23]

هەندێك ئایەتیش کەبەوەحی (سروش) دابەزیوە، وەك خۆیان دەڵێن، بۆماوەیەك ماوەتەوەو خوێندویانەتەوەو دوایی وون بووە. ئەوەتا (محمد بن مرزوق) باسی یەکێك لەوئایەتانەمان بۆدەکاتو لەرێی چەند سەنەدێکەوە دەڵێن: پەیامبەر (چل) یان(حەفتا) پیاوی ناردە (بئر معونه) لای بیرەکەش (عامر الطفیل الجعفري) لێبووە. صەحابەکانی پەیامبەر چوون لەگەڵ خۆیان بیرهەڵکەندێکیان هێنا تا ئاو لەبیرەکە دەربهێنێت، لەوکاتەدا (ابن ملجان الانصاری) هات بۆ ئەوەی نامەکەی پەیامبەر بگەیەنێتە خەڵکی (بئر معونە) پیاوێك لەسوچی خانووەکەوە بۆی دەرپەڕیو تیرێکی لێدا کەلەلایەکەی ئەودیوییەوە دەرچوو, وتی ئەڵڵاهو ئەکبەر, بەخوای کەعبە بردمەوە, ئینجا

---

23 Ibn Warraq, The origins of Koran, p 153

گەڕایەوە بۆلای برادەرەکانی. ئەوانیش بەدوای کەوتن تاشوێنەکەیان زانیو برادەرەکانیان هێنایە چاڵە ئاوەکەوەو هەموویانیان کوشت. {فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا} (62) سورة الكهف

خواش ئەم ئایەتەی لەسەر دابەزاندن: (بلغوا عنا قومنا انا قد لقينا ربنا فرضى عناء رضينا عنه)[24]

ماوەیەك ئەم ئایەتەمان دەخوێندەوەو دوایی نەسخ بووەو لەقورئانیشدا نەما، لەجیاتی ئەو ئەم ئایەتە دابەزی: {وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ}.[25]

(وامەزانن ئەوانەی لەپێناوی خوادا کوژراون مردوون، بەڵکو ئەوانە زیندوونو لەلای خوا بەهرە مەندن لەڕزقو ڕۆزی.

هەروەها (ابو عبيد) لەچەند سەنەدێکەوە دەڵێ: ئەگەر پەیامبەر وەحی بۆبهاتایە دەچووینە لای و دەمانزانی وەحی چی بۆ هاتووە، دەڵێ ڕۆژێك چومە لای و پەیامبەر ووتی: خوا دەڵێ: انا انزلنا المال لاقام الصلاة وايتاء الزكاة، ولو

24 تاريخ الطبري، المجلد الثاني ص 83 (مصدر سابق)

25 ال عمران 169

ان لابن آدم واديا لاحب ان يكون اليه ثاني، ولو كان اليه الثاني لاحب ان يكون اليهما الثالث، ولا يملأ جوف ابن آدم الا التراب، ويتوب الله على من تاب)[26]

هەروەها هەندێك سورەت هەن زۆر بەروونی پێیانەوە دیارە كەچەند زیادەیەكی چووەتەسەر، جائیتر ئەم زیادەخستنە سەرە لەكاتی كۆكردنەوەی قورئان بوو لەلایەن (زيد بن ثابت)ەوە یاخود دوای ئەو؟؟ یەكلایی كردنەوەی ئەمەش زەحمەتە. بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەو سورەتانە ئەوەمان لەلا روون دەكەنەوە كەقورئان (ئەم قورئانەی كەئێستا هەیەو پێی دەگوترێت مەصحەفی عوسمان – وەرگێڕ) وەك ئەوەی محمد بۆ صەحابیەكانی خوێندۆتەوە نەنوسراوە. بۆنموونە سورەتی (المدثر) لەچەند ئایەتێكی كورت پێكهاتووە كەسەروای كۆتایی ئایەتەكان پیتی (ر) بەڵام لەناویدا ئایەتی (31) لەناوەراستدا ئەگەرچی لەگەڵ سەرواو پیتی (ر) دێتەوە بەڵام لەگەڵ درێژی ئایەتەكەدا ناگونجێ بۆ نموونە:

{يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ}

{قُمْ فَأَنذِرْ}

{وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ}

---

26 ألاتقان في علوم القرآن للسيوطي، المجلد الثاني، ص 25/ نقلاً عن الناسخ والمنسوخ: لهبة الله بن سلامة البغدادي، تحقيق الدكتور موسى بناي العليلي، ص 30 (مصدر سابق)

{وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ}

{وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ}

{وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ}

{وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ}

ئەم شێوەیە بەردەوام دەبێت تالەئایەتی 31دا لەپڕ درێژ دەبێتەوە

{وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ}

جارێکی دی کورت دەبنەوە

{كَلَّا وَالْقَمَرِ}

{وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ}

{وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ}

زۆربە روونی دیارە ئایەتی (31) لەگەل ئایەتەکانی دیکەدا ناگونجێو دواتر خراوەتە سەری، ئەمەش بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە کەقورئان چەند ئایەتێکی

تێخراوە کەلەبنەڕەتدا لەسورەتەکەدا نەبووەو چەند ئایەتێکیش سڕاوەنەتەوە. ئەمەش وامان لێدەکات بڵێین ئەو قورئانەی ئێستە لەبەر دەستماندایە ئەو قورئانە نییە کەمحمد پیت بەپیتی ووتوە.

دەشتوانین بڵێین بۆماوەیەکی زۆریشی بەدرێژایی دابەزینی وەحی قورئان دەماودەم لەکەسێکەوە چووە بۆ کەسێکی دی، ماوەکەش بیستو سێ ساڵە، لەباشترین حاڵەتیشدا گریمانەی ئەوەدەکەین تا خەلافەتی عوسمان درێژەی کێشابێت، کەنزیکەی چل ساڵ دوای دابەزینی پەیامەکەی محمدە، لەخراپترین حاڵەتیشدا گریمانەی ئەوەدەکەین هەتا زەمەنی حەججاجی کوڕی یوسفی سەقەفی لەدەوڵەتی ئەمەویدا (90ی کۆچی) درێژەی کێشا بێت. جا ئایا ئەوە دەچێتە ئەقڵەوە کەئەو هەموو ئایەتە لێکچووانە بەو ژمارە زۆرەیەوە لەبەربکرێو لەهۆش و بیری کەساندا مابێتەوە بەبێ ئەوەی هیچ جۆرە دەخالەتو تێکەڵاوییەك رووی نەدابێ؟ ناتوانرێ ئەو هەموو ساڵە پشت ببەسترێ بەبیرو هۆشی مرۆڤی ئاسایی‌و چەند چیرۆکێکیش ئەم راستیە دەسەلمێنن.

بۆنموونە لەکاتێکدا خەلیفە مەنصور لەگەڵ یەکێك لەعەلەوییەکان کەوتە ناکۆکییەوەو دەیویشست ئەوە بسەلمێنێ کەدەکرێت بە (مام) بگوترێت (باوك)،

ئینجا بۆ پشتگیری ئەم بۆچوونەی خۆی ئایەتی 38 لەسورەتی یوسفی هێنایەوە کەدەڵێت:

{وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَآئِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَن نُّشْرِكَ بِاللّهِ مِن شَيْءٍ ذَلِكَ مِن فَضْلِ اللّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَشْكُرُونَ}

وادەردەکەوێ خەلیفە منصور مەبەستی لەئایەتی 133 لەسورەتی بەقەرە بوبێت[27] کەدەڵێ:

{أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاء إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُواْ نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ}

ئەم ئایەتەش گوتەی مەنصور دەسەلمێنێ چونکە باوکی یەعقوب ئیسحاقە بەلاّم کوڕانی یەعقوب پێیان ووت (ئێمە خوای باوانی تۆ دەپەرستین) تێیدا مامی (اسماعیل) پێش باوکی هێناوەتە ئاراوە.

شتی سەرسوڕهێنەر لێرەدا ئەوەیە نە(المبرد)و نە(ابن خلدون) کەهەردووکیان ئەم چیرۆکەیان باس کردووە بەم هەڵەیەیان نەزانیوە کەلەسورەتی یوسف ئایەتی

[27] Ibn Warraq, The Origins of the Koran, 1998, Prometheus Books , p. 156 4 Noldeke, Neue Beitrage Samitischen Sprachwissenschsft, p. 36, Quoted in

38دایه.!! بەڵام تەبەری ئەگەرچی پێی زانیوە بەڵام ئایەتەکەی سورەتی بەقـەرەی باس نەکردووە. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کەپـشت تـەنها بـەزاکیرە نابەسـترێت. لەبەرئەمەشە دووبارەبوونەوەو نەسخ لەقورئانـدا روویـداوە چـونکە موسـڵمانان پێش ئەوەی قورئان لـەمەصحەفێکدا بنووسنەوە بۆ ماوەی ساڵانێکی دوورو درێـژ پشتیان بەزاکیرەی خۆیان بەستووە.